

PANDEMIA DE GRIP DE 1918-19. EVOLUCIO EN LA PREMSA DE LLEIDA I EL SEU REGISTRE CIVIL

ARTIGUES i ARTIGAS, Antoni

MOTIVACIO

La principal motivació per realitzar aquest estudi ha estat el fet de desenvolupar les tasques professionals en una secció d'Epidemiologia en la que la investigació d'epidèmies constitueix una bona part de la feina quotidiana. Altrament, l'estudi de fonts d'informació no establertes en els circuits ordinaris de notificació de processos morbosos, representa un notable al·licient.

Una altra justificació del treball és intentar una aproximació a la situació social que es crea arran de la presentació d'una calamitat en la població, i més considerant, que degut a les característiques del virus de la grip, no es pot descartar una futura irrupció d'una altra gran ona epidèmica.

INTRODUCCIO

1.1. La pandèmia de 1918-19

Aquesta catastròfica pandèmia, internacionalment va afectar a 500 milions de persones, de les quals 20 milions van morir (1). En les epidèmies corrents hi ha normalment de 50-100 morts per 100.000 casos. Un contrast dramàtic es va observar en els anys 1918-19: la letalitat va ser de 1-3% (1000- 3000/100.000). En algunes poblacions vulnerables va arribar fins al 10%.

La grip assoleix la màxima freqüència en grups de persones entre els 5 i 9 anys d'edat. Després dels 35 la freqüència disminueix gradualment a mesura que augmenta l'edat. La mortalitat més alta es registra en les persones més joves i en les més ancianes. Una curiosa excepció en l'índex de mortalitat relacionat amb l'edat (2), es va observar en aquesta greu epidèmia en la que la majoria dels 20 milions de defuncions correspongueren a adults joves.

Les soques prevalents van ser molt neutrotròpiques i, consegüentment, molt virulentes. La neumonia gripal mortal no bacteriana fou descrita detalladament, a més es caracteritzà predominantment per complicacions bacterianes secundàries. Els principals germens invasors foren: *Staphylococcus aureus*, *Haemophilus influenzae* i *Estreptococs hemolítics beta* (2). La soca prevalent en l'època de la pandèmia (recapitulació serològica) va ser: A/Swine/1916/31-like, la qual va romandre fins 1928, any que va aparèixer el tipus Ao (1).

William Farr va introduir el concepte d'excés de mortalitat en la descripció de l'epidèmia de Londres de 1847. Aquest excés de morts és adscrit, no sols a la influença, sinó també a pneumonia, bronquitis i altres malalties respiratòries i no respiratòries igualment. Un fet observat al llarg de les grans epidèmies, és que aquest excés es dona en mesos posteriors al punt de màxima incidència (efecte "trailer").

Segons el cronista oficial de Lleida (3), l'epidèmia de 1918, tant en la capital com als pobles veïns fou bastant important amb un nombre considerable de morts, sobretot en els centres de Beneficència; a la Inclusa moriren set nens en un dia.

A Espanya (4) unes 140.000 persones van morir de grip l'any 1918, essent la primera causa de mort. L'octubre d'aquest any fou el mes amb més defuncions (163.420 morts per totes les causes) arribant a triplicar el nombre d'òbits habituals corresponents a cada mes.

1.2. Contrastació de coneixements sobre la grip en l'actualitat i en l'època de la pandèmia

Actualment es descriu la grip com una malaltia vírica aguda del tracte respiratori caracteritzada per febre, esgarri-fances, mal de cap, miàlgia, coriza, etc. (5). L'etiologia vírica la van demostrar Smith, Andrewes i Laidlaw l'any 1933 (2). La taxa d'atac durant les epidèmies oscil·la entre el 15 i el 25% en comunitats obertes i el 40% en grups de població tancats. El reservori és l'home, però hi ha d'altres mamífers reservoris, com ara el porc (Swine) sospitosos com a font de nous subtipus humans, potser per recombinació amb soques humanes. El mecanisme de transmissió és per contacte directe a través de gotetes infectades, probablement per transmissió aèria en les situacions d'amuntegament de població en espais tancats. Les principals mesures de control són l'educació del públic sobre una higiene adequada; aïllament dels individus més susceptibles dels malalts aguts i la vacuna antigripal: durant els anys 30 es van aconseguir els primers cultius del virus de la grip en ous embrionats, i el 1937 es disposava de la primera vacuna contra la grip (6).

A començament de segle es pensava que la causa primària de la malaltia era un bacil (*Haemophilus Influenze*) (2). Pfeiffer el va implicar en la pandèmia de 1918-19. Igualment en un tractat de medicina de 1915 (7), la seva capacitat per ocasionar epidèmies es menciona literalment de la forma següent: "Por causas desconocidas el microbio de la enfermedad adquiere de repente intensa energia, con lo cual aumenta

extraordinariamente su poder contagioso i se extiende con la rapidez de un tren expreso".

En relació als mecanismes de transmissió en l'esmentat text no es coneixien exactament, però es descartaven les influències atmosfèriques i tel·lúriques. Una certa intuïció feia postular un determinat protagonisme a la difusió aèria. Ja l'any 1861 Janer (8) cita en la seva obra tres tipus de causes: Predisponents (tardor, debilitat); Ocasionals (cases fredes, aires frescs, etc.) i Excitants (el contagi). Mantenien aquest autor que la causa podria dependre d'unes partícules nocives contingudes en l'aire, transportades per aquest a llargues distàncies i introduïdes dins del cos per la inspiració i fins i tot per la inhalació.

1.3. La Lleida de començaments de segle

En el camp de la política destaquen: Ramon Soldevila, Josep Costa, Lluís Companys, ... El cap del partit liberal era llavors Antoni Agelet. Altres liberals històrics de Lleida i comarques foren: Josep Sol i Torrents, alcalde de Lleida, Angel Feliu i Escalles, etc. Són els anys en que el republicanisme lleidatà és format per Manuel Pereña, Ignasi Sol... "El Ideal" és el seu periòdic, així com "El Pallaresa" i "El País" ho són dels liberals (9). Els conservadors tenien com a òrgan de difusió el "Diario de Lérida". Apareix una nova entitat Joventut Republicana contant amb Humbert Torres (alcalde durant l'epidèmia de grip) Josep España, etc. Un cisma dins d'aquesta formació va donar lloc al partit radical. Un decret reial del 18 de desembre de 1913 del govern de Canalejas autoritzà la mancomunitat de diputacions, hi havia lleidatans que formaven part del consell: Josep Estadella, Romà Sol, Alfred Perenya. A Lleida apareix el modernisme; destacant P. Morera autor del pla de Lleida del 1900, es va iniciar a construir l'exemple de la ciutat. En el món de les arts és l'hora de Granados, Ricard Viñes, els poetes Manuel del Palacio, Magí Morera; els pintors Jaime Morera, Gili Roig. Ensenys els cereals i les hortalisses continuaven sent la base de l'economia agrícola. En referència a la població de 1900 es pot dividir en tres grups: l'élite universitària, minoria que té en les seves mans el destí de la ciutat; els comerciants i artesans i els agricultors. Des del punt de vista demogràfic (10), la facilitat de les comunicacions i l'atracció de Lleida com a centre vital i únic enmig d'una vasta zona geogràfica, han permès un creixement efectiu: el 1840 tenia 12.000 habitants; en el 1950, 52.849. En el cens de 1920 constaven 38.165 habitants.

1.4. Objectius del treball

La finalitat de l'estudi és portar a terme un seguiment per mitjà de la premsa local de l'esmentada epidèmia. Es tractaria de copsar d'una forma global les impressions de la població i la comunitat mèdica reflectides en els seus òrgans d'expressió.

S'han definit els següents objectius específics:

a) Quantificar mensualment el nombre de notícies referents a la Pandèmia que es

publiquen en els diferents mitjans d'informació revisats, així com el seu caràcter (locals, nacionals, etc).

b) Intentar realitzar una aproximació a la difusió de l'epidèmia i calcular el nombre de defuncions de grip i totals mitjançant els butlletins professionals, així com la seva distribució temporal i etària.

c) Comparar la mortalitat reflectida en butlletins mèdics i l'aparició de notícies en les pàgines de premsa.

d) Explicar les notícies més rellevants quant a l'evolució de l'epidèmia a Lleida.

e) Comentar les informacions --tant locals com de fora de Lleida-- que aportin dades per tal de valorar el nivell de coneixement científic que es posseïa sobre aspectes com l'agent infeccios, propagació, mesures preventives o l'organització de l'estructura sanitària.

MATERIAL I METODES

2.1. Fonts d'investigació

Els motius pels quals s'ha optat per analitzar les publicacions periòdiques de l'època, són fonamentalment tres:

a) D'acord amb determinats historiadors de la ciutat de Lleida (11, 12), a partir de 1800 la premsa constitueix un nou i valuós auxiliar en la investigació. La vida dels pobles té sempre un reflex documental en els arxius, actes, protocols, tanmateix hi trobem la vida oficial però no pas la ciutat viva en cada moment reflectida solament a les pàgines dels diaris. A més la Història d'un país no es configura a través d'un sol diari aïllat, sinó en el seguiment de totes les publicacions de l'època, que ens ofereixen la realitat viva i a la vegada variada.

b) Aquesta font d'informació és especialment important a Lleida, atesa la sorprenent proliferació de la premsa en aquests últims 150 anys (11, 13). Des de finals del segle passat Lleida ha comptat constantment amb un gran nombre de periòdics i revistes. Semblantment, des de 1886 --any que va aparèixer la primera publicació periòdica de tema especialitzat: "El Boletín clínico de Lérida"-- fins al 1936, es van publicar 12 revistes i butlletins professionals i científics (14).

c) Interès (i també necessitat) de seguir l'epidèmia per aquestes fonts periodístiques atès que l'òrgan d'expressió de l'administració en que es publicuessin estadístiques de malalties infeccioses, i que es deia "Boletín del Instituto Provincial de Higiene de Lérida", no es va editar fins l'any 1930.

Després de comprovar els periòdics existents en l'Hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (I.E.I.) (13) i els butlletins professionals accessibles (Col·legi de Metges), s'ha decidit revisar les següents publicacions:

a) "EL PAIS". Es un diari d'informacions. Notícies i avisos. Tenia dues edicions diàries de 4 pàgines. La redacció i administració estaven a Major, 19, 47. Impremta de Sol i Torrens. Format: 357 x 257 mm (des de 22-05-1902) 500 x 340 mm. Preu Lleida: mes, 1.50 pts. Redactat: bilingüe. Data aparició: 1879. Des de 22-05-1902 diari liberal independent; des de 18-11-1908 diari independent.

b) "El diario de Lérida". Periòdic catòlic d'informacions, notícies i anuncis. 4 pàg. Administració: Caldererías, 8 Major, 43. Impremta Mariana; José A. Pagés. Format: 385 x 265, des de 1902, 540 x 335. Preu mensual: 1.25 pts. Castellà. Primer número: gener 1886.

c) "Boletín Médico". Revista científica i professional defensora de la classe mèdica i òrgan oficial del Col·legi de Metges de la província de Lleida. 8-10 pàg. Bilingüe. Format: 198 x 112 mm. Preu any 5 pts. Periodicitat mensual, es publica el primer de mes. Primer número: any 1902. Sumari: Secció científica; Oficial; Bibliografia; Parte sanitario; Notícies; Estadística demogràfica.

d) Tal com s'explicarà més endavant, de forma supletòria s'ha fet recerca de defuncions en el Registre Civil de Lleida.

2.2 Metodologia de la recollida de dades

La tècnica emprada per recollir les informacions ha estat la següent: cada notícia s'annotava en una fitxa en la que es feia constar l'any; publicació (títol); dia, mes; àmbit de la notícia (local, provincial, regional, nacional, internacional); secció; capçalera i resum del text. Paral·lelament, en una matriu de dades disposada per a cada mes, s'enregistrava el dia del mes del número existent; diari, any i àmbit de la informació. En la fitxa s'annotava el contingut de les informacions més trascendents.

Es van llegir dels diaris "el País" i el "Diario de Lérida" completament els anys 1918 i els cinc primers mesos de 1919. Del "Boletín Médico" els números dels anys 1917, 1918 i 1919. En aquesta publicació s'ha efectuat de forma complementària una anàlisi de la Secció estadística i demogràfica de Lleida (segons dades del registre civil) estudiant-se la mortalitat per causes, edat i sexe. L'anàlisi del gener de 1917, desembre de 1918 i la totalitat de 1919 s'ha realitzat directament en el registre civil de Lleida, ja que en les edicions d'aquestes dates no figurava aquesta secció. Les inscripcions de defuncions dels períodes esmentats, s'han extret de la secció de defuncions dels toms: 117, 118, 123, 124 i 125. Les variables que es van seleccionar han estat: mes de l'any; nombre de defuncions; edat; sexe i existència de causa de mort relacionada amb la grip; septicèmia gripal i d'altres causes de mort com endocarditis gripal.

RESULTATS DE L'ESTUDI

3.1. Classificació de les diferents notícies aparegudes en els mitjans de comunicació estudiats

La totalitat d'informacions es concentren entre els mesos d'abril de 1918 fins a l'abril de 1919; el total de notícies registrades en les publicacions ha estat de 179, (notícies aparegudes en la premsa i que no necessàriament es va obrir fitxa) de les que 91 corresponen al Diario de Lérida i 71 a El País, dels 564 números corresponents als 13 mesos esmentats, (276 eran de El País i 275 del Diario de Lérida). Malgrat haver-hi més notícies al Diario de Lérida, la majoria de fitxes pertanyen al País donat que va ser el periòdic que es va llegir en primer lloc i posteriorment en identificar una informació al Diario de Lérida que ja havia estat resumida a una fitxa, no es tornava a registrar la informació. En el Boletín Médico s'han trobat 17 notes en 13 números que completarien les 179 notícies i 564 números. Tal com es detalla a la taula 1, una vegada agrupades les informacions atenent al seu caràcter s'observa un clar predomini de notícies provinents de fora de Lleida --129 sumant les provincials, regionals, nacionals i internacionals ver les 50 de locals--. El fet que existeixi aquesta primacia, certament seria així, però, no obstant, s'hauria pogut produir un petit biaix en la lectura de les notes periodístiques infravalorant les d'àmbit local ja que aquestes apareixen genèricament sota títols com: Noticias, Vida local, General, etc. i són petits blocs de notícies encolumnats sense capçalera específica, contràriament amb les notícies nacionals que estan fonamentalment en l'apartat Informació telegràfica i telefònica amb títols de tipografia diferenciada.

En la taula 2 es presenta una distribució temporal de les notícies i números existents de cada publicació. 137 informacions (76.5%) apareixen durant els mesos de setembre, octubre i novembre de 1918. D'aquestes 137 informacions, 94 es publiquen durant el mes d'octubre.

Taula 1: Distribució de les notícies segons el seu àmbit. Publicacions de Lleida, Abril 1918 - abril 1919. Tema : l'epidèmia de grip.

PUBLICACIO	NUMEROS EXISTENTS	TOTAL NOTICIES	AMBIT DE LA NOTICIA				
			L	P	R	N	I
El País	276	71	20	12	21	17	1
El Diario de Lérida	275	91	15	16	12	42	6
Boletín Médico	13	17	15	0	0	2	0
TOTAL	564	179	50	28	33	61	7

L= local; P= provincial; R= regional; N= nacional; I= internacional.

Taula 2: Distribució mensual de les notícies sobre la grip. Publicacions de Lleida. Abril 1918 - abril 1919

PUBLICACIO	1918						1919						
	Ab	Ma	Jun	Jul	Ago	Set	Oct	Nov	Dec	Ge	Fe	Mar	Ab
EL PAIS													
no existents	5	23	25	27	26	25	28	25	21	13	18	21	19
no notícies	0	5	7	0	0	4	40	12	1	1	0	1	0
EL DIARIO DE LERIDA													
no existents	24	19	23	13	23	24	25	23	18	20	23	20	21
no notícies	0	7	6	0	0	12	52	11	0	0	3	0	0
BOLETIN MEDICO													
no existents	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
no notícies	0	0	1	1	0	0	2	3	2	2	3	1	2
TOTAL													
no existents	30	43	49	41	50	50	54	49	40	34	42	42	41
no notícies	0	12	14	1	0	17	94	26	3	3	6	2	2

3.2. Anàlisi de la mortalitat total i per grip

En la taula 3 es detalla la distribució mensual de les defuncions degudes a la grip i igualment els morts totals durant els anys 1917, 1918 i 1919. En primer lloc s'ha de ressaltar que l'any 1918 es el que acumula més defuncions per grip i totals --65 i 784, respectivament--. Igualment s'observa que dels 107 morts per grip durant aquest trienni 103 succeeixen en el període comprès entre setembre de 1918 i abril de 1919, essent els mesos amb més òbits l'octubre de 1918 --19-- i, sobretot, el març de 1919 --127--. En relació a la mortalitat total, es pot constatar que --establint una comparació amb 1917, (583 morts a falta de dades del mes de maig)-- els anys 1918-19 presenten un augment notori de la xifra de morts, 784 i 724 respectivament. S'observa un increment notable en els mesos de setembre i octubre de 1918 i un extraordinari excés de mortalitat al març de 1919, (127 morts).

En la taula 4, es calculen les taxes de mortalitat per grip i per grups d'edat, estudiant 12 mesos (juny 1918/maig 1919). S'observa una taxa més elevada en el segment d'edat: 20/39 anys (371 morts per 10 (5) habitants) (15).

3.3. Correlació entre mortalitat i aparició d'informacions en la premsa

Analizant la distribució mensual de les notícies i de les morts, s'aprecia una concordança quantitativa entre els dos fets durant els mesos de setembre, octubre i

novembre de 1918; tanmateix, l'espectacular augment de defuncions ocorregudes en el mes de març de 1919, no està en consonància en el volum de notes de premsa del moment, (127 morts totals i 24 de grip per 10 notícies escrites en els diaris durant els mesos de febrer, març, abril i maig de 1919) (taula 5).

Taula 3: Distribució mensual de les defuncions per grip i totals. Lleida anys 1917-19

MES	1917		1918		1919	
	GRIP	TOTALS	GRIP	TOTALS	GRIP	TOTALS
Gener	0	78	0	88	9	66
Febrer	0	48	0	59	5	66
Març	0	54	0	65	24	127
Abril	0	49	0	48	2	44
Maig	-	-	0	50	0	36
Juny	0	38	2	63	1	70
Juliol	0	64	0	50	0	59
Agost	0	39	0	46	0	60
Setembre	0	42	12	80	0	41
Octubre	0	43	19	97	0	44
Novembre	0	51	7	64	1	51
Desembre	0	77	15	74	0	60
TOTAL	0	583	65	784	42	724

Taula 4: Taxa de mortalitat per grip. Distribució per grups d'edat. Lleida juny 1918/maig 1919

GRUP D'EDAT	HABITANTS (*)	MORTS DE GRIP	TAXA PER 100.000
Menys de 5	3.595	7	194.7
De 5 a 19	12.076	16	132.5
De 20 a 39	12.926	48	371.5
De 40 a 59	6.019	14	205.3
Més de 60	2.544	7	275.1
ND		15	
TOTAL	38.165	107	280.4

(*): Cens de 1920.

Taula 5: Distribució mensual de les notícies sobre la grip i la mortalitat per grip i global. Publicacions de Lleida i R.C. Abril 1918/abril 1919

	1918							1919						
	Abr	Mai	Jun	Jul	Ago	Set	Oct	Nov	Dec	Gen	Feb	Mar	Abr	
Nombre notícies	0	12	14	1	0	17	94	26	3	3	6	2	2	
Morts grip	0	0	2	0	0	12	19	7	15	9	5	24	2	
Morts totals	48	50	63	50	46	80	97	64	74	66	66	127	44	

3.4. Comentari de les notícies més significatives

Després de confrontar, agrupar i valorar les fitxes confeccionades amb les diverses informacions publicades en la premsa, s'han rebutjat aquelles que proporcionaven notícies redundants o de poc relleu.

Seguidament es fa una exposició de les notícies en forma de diari i agregades mensualment (EP = El País; DL = Diario de Lérida.; BM = Boletín Médico); p. ex. "EP, 25" = El País del dia 25 del mes encapçalat...

* Maig de 1918:

- EP, 25, El Rector de la Universitat de Barcelona diu als periodistes que s'ignoren les causes de l'epidèmia i s'ha d'estudiar la malaltia per evitar la propagació. També es publica una notícia en la que es comenta des de Madrid que l'epidèmia afecta els homes adults. Es critica els metges ja que no saben l'etiologia, i de que s'alegrin de que sigui benigna: així cobraran honoraris; "quan s'acabin els malalts diran el que han tingut i les mesures de prevenció".

- EP, 29, Madrid. Es critica el mal estat de la salut pública recordant el cólera de 1885. S.M. suspen audiències ja que està afectat. S'ha reunit la junta de sanitat de Madrid: ino s'ha trobat el microbil, redacta un ban: s'ordena desinfectar els habitatges la roba i efectuar llargs passeigs.

- DL, 29, publica una notícia nacional en la que es diu que la junta de sanitat de Madrid pren mesures contra els farmacèutics ja que l'aspirina ha augmentat el preu un 300%.

* juny de 1918:

- BM, en el part sanitari: "es de notar la aparición de una enfermedad que semeja

la gripe cuyo síntoma capital es la fiebre acompañada de su cortejo sintomático. Dura solo 2 o 3 días quedando después completamente curado o dejando un catarro gástrico".

- EP, 13, El director dels establiments provincials de Lleida Dr. Abadal diu al President de la Diputació que s'estan prenent mesures davant l'epidèmia i que és benigna entre els asilats de la casa de Misericòrdia i que a la Inclusa només hi ha un cas.

* Juliol de 1918:

- BM: part sanitari: "ha decrecido la epidèmia gripal en términos que puede darse por desaparecida volviendo a la normalidad". El part sanitari de setembre també anuncia que no hi ha cap epidèmia en l'actualitat.

* Setembre de 1918:

- EP, 21, Prèvia ordre del ministre de governació, es reuneix la junta provincial de sanidad de Lleida, de la que formen part el governador, l'alcalde i l'inspector de sanitat: declaren que hi ha pocs morts, però molts casos; es dicten les següents mesures: aire lliure; evitar IRA; higiene vies respiratòries; aiguabatre amb draps mullats les habitacions amb Zotal; ficar Zotal als waters. L'alcalde Humbert Torres dicta un ban: els propietaris d'hotels comunicaran a l'alcaldia els casos; es castigarà el tirar escombraries; munyir els ramats als estables; els establiments de venda de carn han d'estar coberts amb draps.

Una notícia nacional fa referència que l'epidèmia a França és alarmant; es prohibeix el pas de francesos per la frontera en direcció a Espanya. El mateix dia també es publica una nota local en la que un veterinari, Ramon Pellico, diu el següent: Dato diu als periodistes que és una pneumònia, però Ramon i Cajal i demès tècnics de l'Institut Nacional d'Higiene no saben quin germen és; es critica a l'Ajuntament de Lleida per fer pagar uns arbitris per les desinfeccions a domicili; el germen és el de Pieffer (influenza) i que la difusió es verifica per l'aire infecolat i pel contacte amb persones malaltes.

- DL, Puigcerdà, Molts casos moren sense assistència mèdica, augmenta l'epidèmia malgrat estar tancada la frontera "amb doble clau". Molts metges estan malalts.

* Octubre de 1918:

- BM, part sanitari: "durante el mes de septiembre la salud pública de nuestra urbe se ha visto fuertemente quebrantada. Afortunadamente no ha causado tantas víctimas como los alarmistas pregonaban propagando las más terribles noticias. El número de invasiones simultáneas y la intensidad de los primeros síntomas, y la muerte de algunas personas muy conocidas dieron pábulo a los rumores pesimistas motivando la reunión

de las autoridades sanitarias que devolvieron la tranquilidad al timorato vecindario".
Secció notícies: l'inspector provincial de sanidad Dr. Cava ha remés un ofici a tots els metges sol·licitant dades de malalts.

- DL, 6, El boletín oficial de la provincia publica una ordre del governador prohibint els actes col·lectius que signifiquin excessives aglomeracions.

- EP, 7, és una crítica contra la higiene a Lleida (carrers bruts, olor dels urinaris...) comenta que a Lleida s'han dictat abans però l'epidèmia persisteix i es va extenen. Una notícia nacional diu que la grip ataca als joves de 25-35 anys.

- EP, 10, A Barcelona: el comisari regi i rector tanquen escoles, instituts i universitat. Els cotxes fúnebres són insuficients; s'ofereixen particulars, l'alcalde ordena que els bombers reguin els carrers.

- DL, 10, Cervera: s'ha constituït una junta auxiliar formada per: batlle, cura-parroco, superior PP missioners, Capità de la Guardia Civil, jutge de primera instància, aquesta junta davant que no hi ha gent bona per cuidar tants malalts: recull fons (pessetes), monta serveis d'assistència, etc.

- DL, 12, una notícia local fa previsions i remeis: no estar en llocs tancats; desinfectar comunes i habitacions amb creolina; oli mentolat al nas per evitar contagi; etc. Bilbao, el governador militar, ha posat a disposició de l'alcalde els soldats. Els viatgers que arribin a les estacions, seran sotmesos a reconeixements i sel's fumigarà l'equipatge; els malalts seran passaportats als seus pobles d'origen.

- Mentre EP, 15, Barcelona, segons la inspecció provincial de sanitat diu que baixa l'epidèmia i s'incrementa la mortalitat. La junta de sanitat declara oficialment l'epidèmia.

- DL, 15, Anunci a primera pàgina: "La epidemia reinante se evita desinfectando con Zotal i lavándose con el gran antiséptico jabón Zotal".

- DL, 18, es demana acudir a la Immaculada ja que la ciència mèdica i les juntes de sanitat no poden contenir el mal (1ª pàg). Un butlletí oficial del Bisbat i signat pel governador eclesiàstic diu que el mal és degut a la irritació de la divinitat i recomana a les esglésies una colecta "pro vidanda mortalitate".

- DL, 19 una nota local crítica al cap de la sanitat de la nació (García Prieto) per que s'ha tancat la frontera massa tard.

- EP, 24, ban de l'alcalde de Lleida: prohibint anar al cementiri per tots sants l'alcalde ofereix "la gota de llet per hospital donat el front de Barcelona i Saragossa".

- DL, 23, reproducció d'una revista científica: Iberia nº 248: l'epidèmia ataca tot Europa; gran eficàcia del sèrum antineumococic que s'administra als malalts; mesures preventives: Vacunació: sèrum de malalts injectat a omoplat, caretetes de gassa.

* Novembre de 1918:

- BM, part sanitari: el nombre de morts ha sigut una mica més alt que d'altres èpoques, no arribant a tenir les terribles dimensions d'altres localitats; les mesures recomanades no han donat resultat; han aparegut greus complicacions (particularment la broncopneumonia). Arran d'un ofici enviat pel governador als metges recomanant l'obligació de notificar a la inspecció de sanitat el núm. de malalts a qui atenen i el núm. d'invasions noves, es pregunta el Dr. Epifanio Belli per què molts metges no

compleixen amb una feina tant senzilla, i es contesta que el fet de no notificar és un castig per la poca atenció que reben els metges titulars i la sanitat pública de l'administració. A la secció de notícies es diu que amb motiu de l'epidèmia molts metges de la ciutat han anat a ajudar als pobles (els col·legues morts en aquest acte altruista rebrà la seva família una pensió vitalícia).

- BM de desembre: l'epidèmia ha anat desapareixent. L'alcalde ha ordenat al Dr. Josep Abadal anàlisis bacteriològiques de les aigües de totes les fonts sense trobar cap bactèria patògena.

- BM de gener i març parlen de què han augmentat els atacs i morts sobretot els deguts a complicacions. Són atacats els membres de la família que no ho havien estat en octubre.

CONCLUSIONS

a) El nombre de notícies publicades en la premsa ha estat considerable, permetent l'execució del treball en tota la seva amplitud. Fins i tot el trobar una revista en la que hagués estadística sanitària, i junt amb el fet d'haver de recórrer al registre civil per tal de completar aquesta informació, ha proporcionat una anàlisi de la mortalitat bastant extens.

b) Les 179 informacions periodístiques -probablement sense ser exhaustives- han aportat un bagatge valuós per fer una aproximació a les opinions, actituds, coneixements tècnics i organització sanitària de l'època.

c) A diferència dels temps actuals, el reflex a la premsa de informacions relacionades amb la grip, era abundant, sobretot en l'últim trimestre de 1918 (76.5% del total). No obstant, eren notes en les pàgines interiors dels diaris, curtes i sense grans titulars. Això és en certa mida comprensible ja que avui en dia les malalties infeccioses estan en la gran majoria disminuint i no constitueixen el flagell constant d'altres temps.

d) Segurament, i a manca d'una anàlisi més aprofundida, l'epidèmia gripal no va assolir a Lleida els nivells d'Espanya. La mortalitat per grip a Lleida a l'any 1918 fou de 170.3 per 100.000 hab. mentre que a la nació era de 609.4 per 100.000. Sense haver seguit el criteri específic de considerar solament les defuncions de grip al registre civil, aquelles en les que constes en la inscripció el terme grip en tota la frase de la conseqüència de la mort, i afegint p. ex. les bronconeumonies, no s'arribaria a la meitat de la taxa nacional. La mortalitat global a Espanya en 1918 va ser de 33.4 x 1000 mentre que a Lleida era del 25.9 x 1000⁴.

e) Tal com s'ha dit en la introducció la grip va afectar principalment a adults joves, éssent la màxima mortalitat en el grup d'edat de 20-39 anys. El 72% de morts dels quals es coneixia l'edat tenien menys de 40 anys.

f) Seguint amb la pauta de comportament de la grip, el màxim nombre de

defuncions es presentà en la típica temporada gripal, bàsicament en l'últim trimestre de 1918 i primer de 1919.

g) La premsa informà extensament de l'epidèmia sobretot durant els últims mesos de l'any, però en la intensificació de la grip en el primer trimestre de 1919 el nombre de notícies no va guardar relació amb el nombre de defuncions.

h) De la valoració del contingut de les informacions de premsa i professionals podem deduir que hi havia moltes mesures profilàctiques sense eficàcia. Crida l'atenció com es viu per la població la manca de recursos curatius de control. És interessant valorar i reflexionar sobre el grau de paralització dels serveis essencials per a la comunitat; l'increment de la demanda assistencial; l'organització de recursos paral·lels.

BIBLIOGRAFIA

- 1.- MAXCY, Rosenau: "Public Health and Preventive Medicine". 12 ed. Last. Norwalk: Apleton-Century-Crofts, 1986.
- 2.- DUBELCO, D; EISEN; GINSBERG: "Tratado de microbiología". Barcelona, 1978. Salvat editores, S.A.
- 3.- LLADANOSA, J.: "Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida". Lérida, Colegio Oficial de Médicos, 1974.
- 4.- Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria; Dirección general de Estadística. Movimiento de la población de España año 1918. Madrid, 1923.
- 5.- American Public Health Association: "Control of communicable diseases in man". 14 ed. Abram S. Benenson. Washington, 1985.
- 6.- SALLERAS, L.: "Vacunaciones en salud pública". JANO, 1981; 489: 47-61.
- 7.- MOHR, D.; STAEHELIN, R.: "Tratado de medicina interna". Madrid: Saturnino Calleja, 1915. Vol. 1.
- 8.- JANER, F.: "Tratado general y particular de las calenturas". Madrid: Impr. Fortanet, 1861.
- 9.- LLADONOSA, J.: "Història de la Ciutat de Lleida". Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1980.
- 10.- LLADONOSA, J.: "La ciutat de Lleida". Barcelona: Editorial Barcino, 1955, Vol. 1.
- 11.- SOL, R.: "150 años de prensa en Lérida". Lérida: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1964.

- 12.- ROSELL, J.: "La premsa a Lleida". Quaderns de divulgació ciutadana. nº 8. Col.lecció La Banqueta. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1987.
- 13.- TOUS, J.; TORTOSA, J.: "Catálogo periódico de la provincia de Lérida en la Hemeroteca de la Institución". XXVª Exposición bibliográfica leridana. Lérida: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1966.
- 14.- SOL, R.: "Publicacions periòdiques lleidetes de tema mèdic". Comunicació al III Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, Lleida.
- 15.- Ministerio de Trabajo, Comercio e Industria; Jefatura superior Estadística. Censo de la población de España en 1920. Madrid, 1926. Vol. 3.